
KAMARÁS ISTVÁN

HITTAN ÉS/VAGY ERKÖLCSTAN?

1. Más nemzeteknél

Abban a tekintetben, hogy mennyire fontos tényező az oktatásban egyfelől az ember, az erkölcs és a társadalom, másfelől a vallásismeret és a hittan az európai országok tanterveiben, iskolaügyében, oktatási-nevelési koncepcióiból és gyakorlatából rendkívül tarka kép tárul elénk. Olybá tűnhet, mintha eléggé különböző történelmi korszakokat és kultúrákat képviselnének az Európai Unió országai. Egy biztos, ebből a pedagógiai praxisból - legalábbis elsőre - eléggé nehéz uniós legnagyobb közös osztót kiolvasni. Egyes katolikus országokban (Horvátország, Málta) kötelező a hittan, és mellette az emberrel és erkölccsel kapcsolatos tematikák csak másodlagosan jelennek meg. Néhány más, főleg erősebben vallásos és katolikus országban (Görögország, Írország, Olaszország, Spanyolország) már a kötelező hittan mellett a tantervekben jelentős súllyal képviselve van a társadalmi és a polgári tematika. A legtöbb európai országban a hittan kötelezően választható. Egyes országokban (tipikusan Közép- és Kelet-Európában) a kötelezően választható hittan alternatívája az etika (Belgium, Csehország, Litvánia, Lengyelország, Németország, Szlovákia). Máshol a választható hittan vagy etika mellett a kötelező tárgyak között megjelennek a társadalmi és a polgári ismeretek, valamint a vallásismeret (Ausztria, Luxemburg, Románia, Szlovénia, Anglia, Finnország, Portugália). Észtországban és Lettországban a kötelezően választható hittan alternatívája a semleges vallásismeret. A többi országban (tipikusan Nyugat- és Észak-Nyugat-Európában) a hittan semmilyen formában sem kötelező, de a társadalmi és polgári tematikán kívül hangsúlyosan megjelenik az erkölcsi és a vallási tematika is.

Kontinensünk ember-, erkölcs-, társadalom- és vallásismeret-kínálata legfőbb erősségeinek egyike a sokáig monopol- vagy hegemon helyzetben lévő hittan alternatíváinak kidolgozása, különös tekintettel a „világi” etikára és a „semleges” vallástanra. Másik erőssége a demokratikus beállítódású, más kultúrák és nézetek iránt nyitott, nemcsak a toleráns, hanem a megértő polgár nevelése. Legfőbb gyengesége éppen - az elsőre roppant demokratikusnak tűnő - a hittan és az ember- és erkölcsstan-típusú tárgyak közötti választhatóság. Először is azért, mert több helyen nem is annyira a diák vagy a szülő választ, hanem az erőteljes ideológiai és politikai hatásoktól befolyásolt iskola, és így a „többség dönt” elve alapján a hittan alternatíváját választó kisebbség valamiféle hátrányt szenved. Kissé leegyszerűsítve: a hittanos gyerek kimarad az emberi és társadalmi jelenségek szélesebb és alaposabb megismeréséből, valamint a másféle

vallási és erkölcsi rendszerek megismeréséből. (Kosová 2005; Hanesová 2006; Fridrichová, 2008, Korim 2008, Pusztai 2008, 2009, Kamarás 2009).

2. Nálunk

Ebbe a tipológiába meglehetősen nehezen illeszthető be a magyarországi modell és gyakorlat. Az 1998-as Nemzeti alaptantervben megjelenő hungarikum lényege a komplexitás és multidiszciplinaritás, vagyis a leíró embertudományok (lélektan, szociológia, kulturális antropológia, politológia, ökológia) és normatív embertudományok (etika, filozófiai antropológia) egymásra épülése, ötvözete, szerves egysége. Másképpen fogalmazva: az ember és társadalom működése a magyarországi modellben nem marad leíró, pragmatikus szinten, hanem erkölcsi és filozófiai nézőpontból reflektált, méghozzá egy nem semleges, de nem is irányzatot, hanem egy nagyon sok minden számára elfogadható konszenzusos etika alapján. Mindennek eredményeképpen elkerülhetők a pszichologizálás, a szociologizálás és a moralizálás rövidre záró csapdái (Géczi, Kamarás 2007).

Ez a tantárgy (mely később embertan, emberismeret, emberismeret és etika, ember- és erkölcsstan, ember-, erkölcs- és társadalomismeret és hasonló neveken szerepelt a hetedikől a tizenkettedik évfolyamokon) eleinte valóságos sikertörténet volt. Ahol csak közepesen is tanították, már ott is nagyon szerették a diákok, hiszen ez a tárgy a „rólad van szó, érted, veled” jegyében működött, fő tevékenységformái pedig a beszélgetés, a véleménycsere, a szerepjáték és a kutatás voltak. Az előző Fidesz-kormányzat idején azonban teljesen váratlanul egyharmadára csökkentették a tárgy óraszámát, és a következő két kormányzat nem szíveskedett helyreállítani a tantárgy becsületét (óraszámát, presztízsét). Egy szó, mint száz, az ember- és erkölcsstan nem lett próféta saját hazájában, jobbára csak vegetált (Géczi, Kamarás, 2007, Kamarás, 2015).

3. A tantárgy mai felemás helyzete

Az ember- és erkölcsstan már-már harcukat feladó végvári vitézei számára kétségkívül felmentő sereggént érkezett az új Nemzeti alaptanterv és a kerettanterv. Mindenképpen üdvözlendő, hogy 1) a Nemzeti alaptanterv-tervezetben 5–8. évfolyamon a hittanórákkal azonos óraszámban jelenik meg az erkölcsstan nevű tantárgy, 2) a szakma elszánt küzdelmének eredményeképpen (melyben kulcsszerepe volt Lányi Andrásnak) ennek az új tárgynak a tartalma a már bevált magyar találmány, az embertanba épített konszenzusetika maradt, 3) az előzőhöz képest jelentősen megnövelt terjedelemmel épült bele a régi-új tárgyba a vallásismeret is. Mondhatnánk, hogy „akinek ennyi jó kevés, azt érje gáncs és megvetés”, az új helyzet mégis ugyancsak felemás. Először is a középiskolában egyfelől nem emelkedett az eddigi rendkívül alacsony óraszám, másfelől

„kilőtték” mellőle a társadalomismeretet, melynek művelését az Európai Unió nyomatékosan szorgalmazza. Másodszor is nagyon szerencsétlenül és félrevezető módon erkölcsstannak nevezték el ezt a többdimenziós tantárgyat. A másik szerencsétlen döntés a tárgy kötelezően választhatósága, vagyis az „erkölcsstan vagy hittan” alternatíva, ami kifejezetten hátrányos helyzetbe hozza a hittantválasztó diákokat, ugyanis ekképpen a hittanos kimarad nemcsak az ember- és társadalomismeretből, az önismeretből, a konszenzusetikából, hanem még a vallásismeretből (más vallások, valamint a vallásosság lélektani és szociológiai aspektusainak megismeréséből) is.

4. Prominens keresztények a hittan helyéről és a két tantárgy viszonyáról

Egy éve 150, vallását rendszeresen gyakorló diplomás keresztény válaszolt a megkérdezett 180 közül a hittan, valamint az ember- és erkölcsstan viszonyával kapcsolatos kérdéseimre. Fele-felelésben klerikusok és laikusok voltak. A katolikus, református, evangélikus, unitárius, adventista, baptista, valamint a Hit Gyülekezetéhez és a Golgota-közösséghez tartozó klerikusok között nyolc püspök, három rend- és házfőnök, továbbá három egyházi egyetem rektora szerepelt, a laikusok között hitoktatók, pedagógusok, zömmel humántudományokkal (köztük tucatnyian pedagógiával és lélektannal foglalkozó) minősített kutatók és tucatnyian lelkeségi mozgalmak prominens tagjai. A kérdezettek négyötöd része inkább konzervatív vagy erősen konzervatív beállítottságú volt, köztük az Antall-kormány minisztere és államtitkára.

Arra a kérdésre, hogy „Hol van a hittan legmegfelelőbb helye, a gyülekezetben, az iskolában, a kollégiumban vagy a lelkeségi mozgalomban?”, eléggé eltérő válaszokat kaptam. A válaszolók tizedrésze szerint a hittan helye bárhol lehet, ha jól csinálják, ugyanennyien úgy gondolták, hogy bárhol lehet, csak ne az iskolában. Hasonló arányban az iskolát is elfogadhatónak tartották, de a legmegfelelőbb színhelynek a gyülekezetet látják. Kétszer ennyien egyformán jó megoldásnak tartották az iskolát és a gyülekezetet. Mindössze a válaszolók egytizede voksolt egyértelműen az iskola mellett.

Összegezve: a gyülekezet a válaszolók 69, az iskola 52, a kollégium 10, a lelkeségi mozgalom 9 százalékában szerepelt. Az iskolai hittan mellett voksolók körében az átlagosnál nagyobb arányban vannak a reformátusok.

Mivel az Erkölcsstan nevű tantárgy tartalma emberismeret és etika (és ez az etika egy konszenzus-etika), megkérdeztem, hogy „Szerencsés megoldásnak tartják-e a hittan vagy erkölcsstan közötti választás kényszerét?” (Vagyis azt, hogy a hittanos tanulók kimaradjanak az emberismeretből, miközben a nem hittanosok az ember és erkölcsismeret keretében, annak ötödét-negyedét kitevő vallásismeretet is tanulnak.) A kérdésre válaszolók kétharmada döntő többsége (köztük négy püspök és három rendfőnök) nem tartotta szerencsésnek ezt az elképzelést. Legtöbben azért, mert a hittanosok kimaradnának az emberismeretből, márpedig jó néhányuk szerint ez - a „*gratia supponit naturam*” elve alapján - megfelelő

alapozása lehetne a hittannak. A válaszolók egytizede (köztük két püspök, átlagon felüli arányban református klerikusok) úgy gondolta, hogy a hittan alternatívája inkább vallásismeret lehetne, ám azt tartanák legjobbnak, ha az ember- és erkölcsstan viszont mindenki számára kötelező tárgy legyen. Ugyanennyien azt javasolták, hogy lehessen ugyan választani, de ez esetben épüljön be a hittanba az emberismeret és a vallásismeret. A válaszolók nyolcvan százaléka (köztük öt püspök, három rendfőnök, egy rektor, protestánsok és katolikusok, laikusok és klerikusok nagyjából azonos arányban) tartotta elfogadhatónak a hazánkban eddig működő modellt, mely szerint az állami iskolában mindenki tanuljon ember- és erkölcsstant és az ebbe beépülő vallásismeretet, a hittanra jelentkezők számára pedig legyen biztosítva az iskolai hittan, ha a szülők ezt kéri.

5. Hivatalos egyházi reakciók

Ezek egyik része meglehetősen ambivalensen viszonyul a hittan–erkölcsstan ügy alakuláshoz. Erdő Péter többször is egyértelművé tette, hogy a kötelezően választható hittan bevezetésének igénye nem az egyház részéről merült fel, hiszen erre eddig is megtalálták a megfelelő megoldást. Mint értésre adta, elégedettek voltak az eddigi rendszerrel, melyben a plébániai, gyülekezeti hittanoktatás mellett az iskolákban fakultatív módon lehetett felvenni a tantárgyat. Ugyanakkor, ha nem is kérték a kötelezően választható hittant, de azért elfogadták, miközben az általam megkérdezett prominens katolikusok többsége (köztük püspökök is) egyértelműen a gyülekezetet tartották a hittan legmegfelelőbb helyének.

A másik fajta reflexió az egyeztetés, a megfelelő tájékoztatás és a kellő időben foganatosított intézkedések hiányolása és kritikája volt. A református és az evangélikus egyház vezetőivel együtt a katolikusok is több alkalommal is hiába kérték a megfelelő egyeztetést és tájékoztatást az állami szervektől.

A harmadik fajta reflexió nagymértékű tájékoztatatlanságról árulkodik a „világi” erkölcsstant illetően. A bíboros egyik nyilatkozatában (www.origo.hu/ittho/20130520-erdő) megemlítette, hogy ahol Európában létezik etika vagy erkölcsstan nevű „civil” tantárgy, ott „annak a tartalmával mindenütt bajok vannak”. Véleménye szerint, ha egy állam dönti el, hogy mit kell etika címen oktatni, akkor ahhoz kellene egy világnézeti egyetértés a minimális értékekben, de szerinte „ez bizony egy-egy országon belül sem nagyon van meg”. Ezzel szemben az igazság az, hogy a „világnézeti egyetértés” jelentős mértékben létrejött a különböző országokban működő konszenzusetikák különböző változataiban. A bíboros azt szeretné, hogy legyenek olyan etikatankönyvek, „amelyek nagyjából a zsidó keresztény értékrendnek az alapjait mégiscsak tartalmazzák”. A szakma által elismert hazai tankönyvek éppen ilyenek.

Vannak olyan nyilatkozatok, melyek az egyházak túlságosan is impulzív törekvéséről árulkodnak. A veszprémi érsekség (veszpremeiersekseg.hu/hit-es-erkolcsstan) egyértelműen a plébániai hittan elé helyezi az iskolait. Találkozunk olyan felfogással, mely szerint az iskolai hittanra beíratás jó esetben hitvallói aktus,

rosszabb esetben egyben politikai demonstráció is. Egy katolikus püspök szerint (aki a rendszerváltás előtt az illegális, majd féllegális lelkeségi mozgalom - mai szóhasználat - sztárpapja volt) „tudomásul kellene venni végre mind a kormánynak, mind az egyháznak, hogy egyszer és mindenkorra vége a népegyháznak. Be kell látni, hogy alulról felfelé kell építkezni, és nem fentről lefelé”. Nos, az iskolai hittannak a gyülekezeti hittan rovására történő erőltetése nem éppen az alulról építkezés, hanem az állami széllel hajózó misszió jegyében történt, olykor kultúrharcos felhangokkal (Kamarás, 2012).

6. A beiratkozási adatok értelmezése

Az első évben az elsős gyerekek 52, az ötödikesek 42 százalékát írták be hittanra (és az az arány máig nem nagyon változott), ami váratlan vallásszociológiai szenzáció, hiszen a várható arány ennek harmada-fele lett volna, ugyanis az egyházasan vallásos és rendszeres vallásgyakorlók aránya hazánkban átlagosan 14-18 százalék, ráadásul az elsős és ötödikes gyerekek szülei körében pedig még ennél is alacsonyabb.

Számolni lehet a politikai és ideológiai hatásokkal, a fel-fellobbanó kultúrharccal is. Erről tanúskodnak a szlovákiai tapasztalatok, egy olyan országé, ahol jóval nagyobb arányú a hagyományos (és bizonyos tekintetben etnikai jellegű) vallásosság, mint hazánkban. Pozsonyban nagyon alacsony (15 százalék), a vidéki kisebb településeken viszont nagyon magas a hittanosok aránya. Ennek fő oka az ottani kisebb mértékű elvilágiasodás, de jelentős szerepet játszik a jobboldali nyomásgyakorlás a hittan irányába a polgármestereken és az iskolaigazgatókon keresztül.

Hazánkban a kisebb települések egy része jóval elvilágiasodottabb, mint a városok, és nálunk inkább a legnagyobb városokban tapasztalható a vallási élet megélénkülése. Egyetlen megbízható friss adatom van: az evangélikusok által átvett pestszentlőrinci iskolában a diákok 15 százaléka választott a hittant. Míg a vallásosságról egy Gallup-kutatás jóvoltából pontos térképünk van, járásokra, városokra lebontva még nem áll rendelkezésbe a hittanostérkép, hogy e kettőt egymásra helyezhessük. A számomra rendelkezésre álló mintegy háromszáz iskola adatai alapján a trend eléggé egyértelműnek tűnik: a kisebb településeken jóval nagyobb (néhol 60-90 százalékos) a hittanra beíratás aránya, mint a városokban. Az a tendencia, mely szerint minél kisebb településről van szó, annál nagyobb a hittanosok aránya, nem magyarázható csupán azzal, hogy a falu vallásosabb, mint a bűnös város, ugyanis hazánkban jó néhány kis település erőteljesen elvilágiasodott. Igaz, a nagyszülők nemzedéke falun még mindig jobban kötődik a hagyományos vallásossághoz, akkor is, ha már nem is rendszeres vallásgyakorlók, és a hittan melletti döntésben komolyabb szerepük lehetett. Ez azonban szerintem nem képezheti a magyarázat nagyobbik részét.

Az általam összegyűjtött visszajelzések alapján világos, hogy nem csak a szülők, de még a pedagógusok jelentős része sem volt tisztában azzal, hogy

mi között is lehet választani. Már önmagában a tantárgy szerencsétlen (de természetesen nem véletlen, hanem nagyon is tudatos) elnevezése igen komoly zavart okozott. Nemcsak az engem tájékoztató pedagógusok (zömmel tanítványaim), hanem magam is tapasztalhattam, hogy jó néhány helyen a pedagógusok egyszerűen nem tudták, mi is az erkölcsstan tartalma. A szülők közül sokan úgy gondolták, hogy a hit- és erkölcsstanban benne van az erkölcsstan is. A nem vallásos szülők egy része nemcsak a hit- és erkölcsstannal szemben viseltetett ellenérzéssel, hanem az erkölcsstannal szemben is, melyet sokan egy Hoffmann Rózsa-féle katolikus erkölcsstannak gondoltak.

Az általam megismert esetek nagyobb részében a szülők az iskolában megismerkedhettek a három-négy-öt felekezet képviselői által bemutatott hittanokkal, de semmiféle tájékoztatást nem kaptak az erkölcsstanról, vagyis állami iskolákban az „állami tantárgyról”. Ahol mindkét tárgyról tájékoztattak, a hittant tekintélyesebb, befolyásosabb személyiségek (plébánosok, lelkeszek) képviselték, az erkölcsstant viszont általában nem az igazgató vagy egy diplomás ember és erkölcsstan tanár, hanem jobb esetben egy 30–60 órás tanfolyamot végzett tanár. Általában egészen másfajta habitust és identitást képviselt a hitoktató, aki a vallást, az egyházat, a hitoktató szakmát jelenítette meg, mint egy tanfolyamot végzett pedagógus, aki még azt sem tudta, hogy mire és meddig jogosítja fel őt ez a „tanfolyami végzettség”. A hittan egyházak által kiküldött felelősei tiszteességgel tették a dolgukat, méghozzá nemritkán igen hatásosan (többszörre egy érdekes, beszélgetős, játékos, élményt kínáló tárgynak mutatva be a hittant), és így megérdemelt előnyt szerezhettek a versenyben. Az állami iskolák ezzel szemben - hogy mennyire akaratlanul, mennyire tudatosan, még nem ismerhető - kifejezetten hátrányos helyzetbe hozták az „állami” erkölcsstant.

A különböző médiumokban sok esetben csak a hit- és erkölcsstant nevezték új tantárgynak, holott az erkölcsstan eddig még sem elsőben, sem ötödikben nem szerepelt. Ezzel szemben az iskolák honlapjairól a szülők vajmi keveset tudhattak meg az erkölcsstanról, a plébániák és gyülekezetek honlapjain viszont jelentős teret és hangsúlyt kapott az iskolai hittan.

Jó néhány helyen bizonyosan (de nem tudni, hogy az esetek hány százalékában) politikai és ideológiai tényezők hatására választották a szülők a hittant, azzal magyarázva, hogy „most ilyen világ van”, „ha nem a hittant választanánk, azt gondolnák, hogy nem vagyunk vallásosak”, „ha nem a hittant választjuk, kiderülhet, hogy nem vagyunk vallásosak”. Néhányan bevallották a pedagógusoknak, hogy egyszerűen félnek (Kamarás, 2012).

7. A hit- és erkölcsstantankönyvek az emberről, az ember- és erkölcsstantankönyvek a vallásról

A kötelezően választható vallás- és erkölcsstan és erkölcsstan tantárgyak sokak számára ekvivalenciát sugallnak, mintha ugyanarról szólnának másképpen. Erről Fábri György, az evangélikus egyház egyik vezetője pedig úgy nyilatko-

zott, hogy „a hittan és erkölcsstan iskolai bevezetése egyfajta kategóriahibaként értelmezhető, hiszen a kettő nem alternatívája egymásnak”.

Mivel el tudok képzelni olyan hit- és erkölcsstantankönyveket is, melyek az emberből kiindulva jutnak el Isten felé, elhatároztam, megvizsgálom, mit lehet megtudni a hittankönyvekből az emberről, és fordítva: az erkölcsstantankönyvekből a vallásról. Erre a célra ötödikes-hatodikos tankönyveket választottam, ugyanis a két új tantárgy felmenő rendszerű bevezetése során ennek a két évfolyamnak a tankönyvei kerültek bevezetésre. A református és az evangélikus egyházban az 5–6. évfolyamon egy-egy kurrens hittankönyv van (Árvavölgyi, Kustár, Luzsányi 2014, Pluhár, Jakab–Szászi 2015, Koczor, Sándor, Sólyom 2014, Isó, Matus, Mesterházy Balázs 2015), a katolikus hittankönyv kiválasztása viszont egyáltalán nem ment könnyen. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Hitoktatás Bizottsága komoly szakértelemmel minősítette a forgalomban lévő katolikus hittankönyveket, az 5. és 6. évfolyamon négyet-négyet. A bizottság a nyolc hittankönyv közül egyiket sem tartotta az életkori sajátosságoknak megfelelőnek, egyiknek sem ítélte emberképét elfogadhatónak, nyolcból ötnek még istenképét sem, valamint nyolcból hatnak a képanyagát sem találta a kívánalmaknak megfelelőnek. A katolikus hitoktatás egyik prominense szerint „nincsenek jó katolikus hittankönyvek egyik évfolyamon sem”. Volt, ahol az evangélikus hittankönyvet használták, mert azok jók, de emiatt ki akarták rúgni. Az a baj a hittankönyvekkel, hogy nem gyerekeknek szólnak, és emellett szemléletük is elmaradott. Még bonyolultabb a helyzet az „világi” tankönyvek esetében. A könyvtárellátó tankönyvrendelési listáján az 5. és 6. évfolyamon három erkölcsstantankönyv szerepel, de csak kettő mellett szerepel négyszögletű doktori sapka (másképpen Nat-jel): az Oktatóskutató és Fejlesztő Intézet tankönyvfejlesztői szerzőcsoportjai (Benda, Csirmaz, Kovács 2014, Bodó, Kadáné, Lippa és mások 2014) és Kapai Éva (2013/a, 2013/b) tankönyvei mellett. A harmadik, a Homor–Kamarás–Vörös-féle, egy kötetben megjelent 5–6. évfolyamos Erkölcsstantankönyv (Homor, Kamarás, Vörös 2013) nem kapta meg az iskolákat vásárlásra bátorító doktori sapkát. Mindezek után úgy döntöttem, hogy a két „szentesített” tankönyv mellett a szakma által legjobbnak (Benczné 2013, Hajdú 2014) tartott Pedellus-tankönyvet vizsgálom a „világi” erkölcsstan tankönyvek közül (Kamarás 2016).

7.1. A református hittankönyvek

A tartalomjegyzékekben csak vallási-bibliai témák szerepelnek. A két könyvben előforduló összes 61 fejezet közül 14 olyan akad, melyben emberi dolgok (főleg erkölcsi kérdések) kerülnek középpontba, 18 fejezetben felbukkannak ilyen mozzanatok, 11-ben csak az indításban fordulnak elő, 6-ban (26%) csak a feladatok között szerepel. Ezzel szemben 18 olyan fejezet szerepel, melyekben az ember még epizodistaként sem fordul elő, és 37 olyan, amelyben számottevő erkölcsi reflexió sincsen, ami egy Hit- és erkölcsstan elnevezésű tantárgy esetében eléggé meglepő.

Nyolc fejezetben hiányoznak a feladatok, csak a Bibliai kvíz ellenőrző jellegű kérdései szerepelnek (melyek a bibliai szövegek elolvasása után válaszolhatók

meg). A feladatok 90 százaléka vallási jellegű. A két tankönyvet az illusztrátor és a lektor kivételével más csapatok készítették. Igazából csak a hatodikos könyvben jelenik meg az a mai ember, aki kérdéseire, hiányaira, problémáira vallási választ kereshet és kaphat. Eléggé éteri, sematikus és ódon kép rajzolódik ki a fiúk és lányok kapcsolatáról, a fiú és a lány (a későbbi férfi és a nő) ideáltípusáról. És végül: ezekben a hittankönyvekben nyomát sem lehet érzékelni az erkölcsstan-kerettanterv és a „világi” erkölcsstantankönyvek ismeretének.

7.2. Katolikus hittankönyvek

Az ötödikes hittankönyv (A könyvek könyve. Bevezetés a Biblia világába) egy kiváló teológus főpap, Székely János először 2010-ben megjelent munkája, a hatodikos A sziklára épült egyház. Az Egyháztörténelem pedig Bernolák Éva először 2010-ben kiadott hittankönyve, melynek első változata még 1990-ben jelent meg. Negyedszázaddal ezelőtt készült hittankönyve felett azonban kissé elszállt az idő, amit a szerkesztő és a kiadó nem érzékelt megfelelőképpen. Az iszlámmal, Assisi Szent Ferencel, Kálvinnal, a 19–20. századi kereszténység történetével, Prohászkaival, a Holokauszttal, a II. Vatikáni zsinattal és a Ferenc pápával foglalkozó részek eléggé halványak, olykor bántóan leegyszerűsítőek. Sorra kimaradnak olyan „ziccerek”, mint például Sevillai Szent Izidor, aki mára az informatika és az internet védőszentje.

Az ötödikes hittankönyv teológiai szempontból korrekt, pedagógiai szempontból korántsem: nem folytat párbeszédet az olvasóval, a fejezetek végén mindössze egyetlen nem különösen kreatív feladat. A fejezetek felében egyáltalán nincs embertani vonatkozás, csak a fejezetek ötödrészában esik szó érdemben az emberről, ám eléggé felemás módon. Erkölcsi reflexió is csak a fejezetek kisebb részében fordul elő, pedig hát a tantárgy neve: hit- és erkölcsstan.

A hatodikos hittankönyvben még rosszabb a helyzet: az ember csupán a feladatokban (és azoknak is csak egyharmadában szerepel, erkölcsi reflexió pedig csak a fejezetek kétötödében. Az olvasmányokhoz és az összefoglalásokhoz nem kapcsolódnak feladatok. A református hittankönyvekkel összevetve a katolikusokat, egyértelműen az előbbiek felé billen a mérleg nyelve.

7.3. Evangélikus hittankönyvek

A hittantanulást a szerzők izgalmas utazáshoz, pontosabban hajózáshoz hasonlítják, ahol a diákok kormányozzák a hajót, az ötödikesben a hajóács (aki egyébként leginkább egy zsidó rabbira emlékeztet), a hatodikosban a matróz (a diákok felhangosított gondolatait képviselve) inspiráló kérdésekkel segíti az előrehaladást. A két tankönyvet (*Szálljunk hajóra!* és *Vitorlást bonts!*) két csapat készítette, még a lektorok is különbözők, szerencsére mindkettőben – különösen a hatodikosban – a gyerekek nyelvét jól ismerő szakemberek találhatók. A másik két felekezet hittankönyveihez képest a legjelentősebb különbség és sajátosság, hogy az összesen 14 főfejezet közül hétnek a címe és/vagy tematikája (*Milyen vagyok én?, Emberi kapcsolataim, Közösségi formák, Én, Teremtett világ, Társadalom*) egyeztetve van a „világi” erkölcsstan kerettantervével. Minden fejezetben átlagosan négy kérdés

és feladat szerepel. A könyvek képanyaga meglehetősen színes: művészi képek és fényképek mellett a mai világot tükröző fényképek is szerepelnek.

A két tankönyv 128 fejezetének egyik negyedéből hiányzik az ember, másik negyedében mellékes a vallási tematikához képest, harmadik negyedében szervesen ötvöződik egymással a vallási és az embertani szál, és egytizedében fő szerepet kap az ember. A fejezetek harmadához kapcsolódik erkölcsi reflexió. Az embertani és erkölcstani elemekben elsősorban azok a fejezetek bővelkednek, melyek a kerettantervhez illeszkednek.

Annak ellenére, hogy az evangélikus hittankönyv ember- és erkölcstani szempontból meglehetősen egyenetlen, hiszen egymás mellett szerepelnek „hittanos”, „hit- és erkölcstanos” és „ember- és erkölcstanos” fejezetek, a három felekezet hittankönyvei közül mégis ez került legközelebb mind az emberhez, mind pedig a tanulókhöz, ugyanis a „hittankönyvi” fejezetekben is igazi diskurzus kínálkozik a tanulók számára.

7.4. A „világi” erkölcstantankönyvek

A kerettanterv három vallási témát ír elő a tankönyvek számára: „1) Vallás 2) A vallás mint lelki jelenség 3) Vallási közösség és vallási intézmény. Emellett a tankönyvszerzőnek még lehetősége nyílik az *Egy belső hang: a lelkiismeret* című témakörhöz is vallási tematikát kapcsolni.

7.5. A Mozaik erkölcstankönyve

Kapai Éva tankönyveiben a szerzői előszó szerint „nincs benne kötelező tananyag, mert ezeken az órákon az egész világ válik a tanulás tárgyává”. Ezekben a tankönyvekben az összesen 72 fejezetből mindössze két fejezet foglalkozik teljes egészében a vallással (mindkettőnek *A vallás* a címe), továbbá felerészben az *Az ünnep* című. A két erkölcstankönyvben mindössze 112 sor foglalkozik a vallás kérdéseivel. Nem bukkan fel vallási reflexió sem *A lelkiismeret*, sem az *Értékeink*, sem a *Mit értünk meg a világból?* fejezetekben.

A kerettanterv kérdései közül a következőkkel nem foglalkozik a két Mozaik-tankönyv: „Mely vallási közösségek alkotják a többséget, és melyek tartoznak a kisebbséghez hazánkban?”, „Jó-e, ha egy társadalomban többféle vallási csoport él egymás mellett?”, „Milyen értékek és milyen problémák származhatnak egy térségben a vallási sokszínűségből?”, „Milyen keretei, szertartásai és jelképei alakultak ki a természetfeletti erő(k) tiszteletének?”, „Milyen helyeket, könyveket és tárgyakat tartanak szentnek egyes kultúrákban az emberek?”

7.6. Az OFI kísérleti erkölcstankönyve

A két tankönyvet két különböző csapat, összesen kilenc tananyagfejlesztő és a munkájukat ötletekkel és tananyaggal támogató további négy munkatárs készítette, és négy további szakember segítette. Az összesen 54 fejezetből mindössze két egész fejezet (*Vallási közösségek, Jeruzsálem – Betlehem – Mekka: Vallási kultúrák*) foglalkozik teljes egészében a vallással, emellett A lélek egészsége fejezetben szerepel még egy Pál apostol-idézet, a *Békepipa, füstölő és tömjén* fejezetben

pedig egy hosszabb *Winettou*- és egy rövid *Kis herceg*-részlet mellett két feladat kapcsolódik vallásokhoz. Összesen 235 sor foglalkozik a vallással, de ebből 185 oldalt a három olvasmány tesz ki.

A Vallási közösségek fejezetből a diákok megtudhatják, hogy „a hívő és nem hívő vagy a különböző hitű emberek között régebbi korokban – és a világ más tájain napjainkban is – olykor véressé fajuló viták és csatározások folytak, illetve folynak e különbségek miatt”. A feladatok között – immár helyesen – már csak „vallásháborúk” szerepelnek. A Szabó Magda-regényhez kapcsolódó kérdések nem kapcsolódnak a vallási tematikához.

A vallási kultúrákkal foglalkozó fejezet a „Minden vallási közösségnek megvannak a zarándokhelyei, böjti szokásai, ünnepei, jelképei” mondattal indít, ezután megtudjuk, hogy az ünnepélyes fenyőfaállítást Albert herceg hozta divatba, majd egy kérdés: „Ti hogyan díszítitek a karácsonyfát?” A mellette lévő hasámban egy Voltaire-idézet olvasható: „Ha Isten nem létezne, ki kellene találni”. Sem a *Hol lakik a lelkiismeret*, sem a *Kell valami másnak lennie*, sem a *Hitek és tévhitek* fejezetben nem található vallási mozzanat. Hiányzik a kerettantervben előírt több fontos témakör: a *Vallási közösségek és a Vallás mint lelki jelenség* leg több témája. Ebből a szempontból ez a tankönyv sem felel meg sem a Nemzeti alaptanterv, sem a kerettanterv vallással kapcsolatos követelményeinek, mint ahogyan a Mozaik-tankönyvek sem.

7.7. A *Pedellus* erkölcstankönyve

Homor Tivadar, Kamarás István, Vörös Klára tankönyvében az Alfabétagamma golyóról érkező három különböző (racionális-természettudományos, társadalmi-lélektani és filozófiai-intuitív) érdeklődést és habitust képviselő úrlény kutatja és vitatja meg az embert. A tanulók ebbe a kutatástörténetbe és diskurzusba kapcsolódhatnak bele. Ebben a tankönyvben a 32-ből 7 fejezet és 600 sor foglalkozik a vallással, vagyis négyszer annyi, mint a másik két „világi” tankönyvben. Teljes mértékben megfelelve a kerettantervi kívánalmaknak a *Vallási kisebbségek*, *A vallás mint lelki jelenség*, *Vallásos hit*, *istenhit*, *A világ vallásai és a Szent helyek*, *szent emberek* fejezetek foglalkoznak a vallás kérdéseivel, de szó esik a vallásról még az *Egy belső hang: a lelkiismeret* és a *Jóság és erény*, *rossz és bűn* fejezetekben is.

Szó esik az alfabétagammák diskurzusában arról is, hogy létezik Isten nélküli vallás és a vallás nélküli istenhit, a tanulók pedig ilyen kérdéseket kapnak: „Ha csak egy isten van, aki végül is titok, lehet-e legjobb vallásról beszélni? Mit mondhat a vallásos ember a vallásáról, ha nem azt, hogy az övé a legjobb? Mi a véleményed arról a mondásról, hogy kétféle ember van, aki Istent keresi, és aki megtalálta?” Külön fejezet szól a vallás különböző funkcióiról, vagyis arról, hogy mi mindenre való a vallás, valamint arról, hogy lehet-e a vallás romboló hatású. A *Vallási közösség és intézmény* fejezetben a vallás szociológiai megközelítése szerepel, benne a vallásgyakorlás módjai, a vallásba beleszületés és a vallás szabad választása, a vallásosság világhelyzete, az új vallási jelenségek, a vallási szokások, a szent helyek és szent emberek, a népi vallásosság. A *Tudomány és vallás* fejezetben a kisdíák Einstein és tanárának vitája Isten

létének bizonyíthatóságáról, amit végül is hitben talál meg a kisdíák, aki világ-hírű fizikusként kijelenti, hogy „Isten nem kockajátékos”.

Jól érzékelhető, hogy ebben a tankönyvben olyan vallásfilozófiai, vallásantropológiai, valláslélektani és vallásszociológiai megközelítések szerepelnek, melyek nemigen találhatók hittankönyvekben, ugyanakkor szerepelnek a kerettantervben. Míg a Mozaik és az OFI erkölcsantankönyveiben – helyesen, de nem mindig eléggé átgondoltan és hatásosan – a vallással is kapcsolatban elsősorban nem kijelentések, hanem zömmel kérdések és feladatok szerepelnek, ebben a tankönyvben a vallás jelenségeinek, dilemmáinak több oldalról való megközelítése domináns, emberkutatók olyan diskurzusa keretében, melyekbe a diákok könnyen bevonódhatnak.

8. Lehetséges alternatívák

Az egyik alternatíva nyilván az általam megkérdezett (és inkább kormánypárti, mint ellenzéki) prominens katolikusak által is támogatott magyar modell, mely szerint mindenkinek jár az erkölcsi reflexióval átszőtt emberismeret, önismeret, társadalomismeret és vallásismeret (másképpen: az emberismeretbe ágyazott erkölcsan), és nem kötelezően választható hittan. Másik lehetőség a kötelezően választható hittannak az ember- és vallásismerettel való kibővítése lehetne. Egy harmadik lehetőség szerint a hittan alternatívája nem az erkölcsan, hanem a vallásan lenne. Egy negyedik lehetőség heti két órát kellene biztosítani az ember- és erkölcsannak, melynek csak heti egy órában lenne a kötelezően választható hittan a párja, a nem-hittanosok pedig kapnának még egy ember- és erkölcsan órát.

Bármelyik változat megvalósítása esetén számolhatnánk az ember- és erkölcsant tanítók, valamint a hitoktatók és hittanárok békés egymás mellett élésen túli érdemi együttműködésére is. Mint ahogyan mindkét tárgyat tanító lelkész és hitoktató tanítványaim nem keverik össze a két tárgyat, ugyanúgy nem keverik össze a hit és a tudomány bizonyosságát sem. Hasonlóképpen remélhetjük, hogy az ember- és erkölcsantanárok is olyan diskurzust folytatnak a nagyon különböző világnézetű tanítványaikkal az emberről (aki értékelő és így erkölcsi lény), melyben ki-ki tovább építheti a maga világát, emberségét, személyiségét, nyitottságát és párbeszédkészségét.

Hivatkozott szakirodalom

- Benczéné Fekete Andrea (2013) Erkölcsan, avagy a bölcsesség és tisztesség építőkövei fiataloknak. In: *Iskolakultúra*, 14:2:112–114.
- Bernolák Éva (1994) *Hittansztori*, 1994.
- Géczi János, Kamarás István (2007) Emberismeret az útvesztőben. (Beszélgetés Kamarás Istvánnal) In: *Új Pedagógiai Szemle*, 12: 69–106.

- Hajdú Zoltán Levente (2014) A hittan mellett. In: *Reformátusok Lapja*, 2014. jan. 26: 5.
- Hanesová, D. (2006) *Náboženská výchova v Európskej únii*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2006. ISBN 80-8083-304-4
- Kamarás István (2009) Emberismeret és etika nálunk és más nemzeteknél. In: *Iskolakultúra*, 10: 125–132.
- Kamarás István (2012) Javítható-e az „erkölcstan vagy hittan” elképzelés? In: *Új Pedagógiai Szemle*, 4–6: 78–91.
- Kamarás István (2013) Miből van az erkölcstan? In: *Élet és Irodalom*, 57:14:12.
- Kamarás István (2015) *Embertan-erkölcstan sztori*. Pécs, Pro Pannonia
- Kamarás István (2016) Hittankönyvek az emberről, erkölcstankönyvek a vallásról. In: *Iskolakultúra* 26: (1): 116–124.
- Korim, V. et al (2008) *Premeny etickej výchovy v európskom kontexte*. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Pedagogická fakulta, 9–59.
- Kosová, B. (2005) *Primárny stupeň vzdelávania v medzinárodnom porovnaní*. Banská Bystrica: Metodicko-pedagogické centrum.
- Pusztai Erzsébet (2009) Structures of religious education in eastern and central europe. In: http://www.nevelesszociologia.iif.hu/dok/edu_chapter_Final.pdf
- Rosta Gergely (2010) Vallásosság a mai Magyarországon. In: *Vigília*, 10: 741–750.
- Walterová, E. (1994) *Kurikulum. Proměny a trendy v mezinárodní perspektívě*. Brno, Masarykova univerzita: Centrum pro další vzdělávání učitelů.
- Szabóné Mátrai Mariann (2014) Lehetőség és korlátok között. In: www.church.lutheran.hu/cikkek/lehetosegek

Feldolgozott tankönyvek

- Árvavölgyi Szatmári Ibolya, Kustár Gábor, Luzsányi Mónika (2014) *Istennel a döntéseinkben (Református hit- és erkölcstan tankönyv 5. osztályos tanulók számára)*. Budapest, Református Pedagógiai Intézet. 114 old.
- Pluhár Gáborné, Jakab-Szászi Andrea (2015) *Isten világosságában (Református hit- és erkölcstan tankönyv 6. osztályos tanulók számára)*. 131 old.
- Koczor Tamás, Sándor Éva, Sólyom Anikó (2014) *Szálljunk hajóra. 5. osztály (Evangelikus hittan)*. Budapest, Luther Kiadó. 119 old.
- Isó Dorottya, Matus Klára Krisztina, Mesterházy Balázs (2015) *Vitorlát bonts! 6. osztály (Evangelikus Hittan)*. Budapest, Luther Kiadó. 127 old.
- Székely János (2014) *A könyvek könyve (Bevezetés a Biblia világába. Hittankönyv az általános Iskolák 5. osztálya számára)*. Budapest, Szent István Társulat 189 old.
- Bernolák Éva (2014) *A sziklára épült egyház (Egyháztörténelem. Hittankönyv az általános iskolák 6. osztálya számára)*. Budapest, Szent István Társulat 163.
- Benda József, Csirmaz Mátyás, Kovács Tímea (2014) *Erkölcstan tankönyv 5.* Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet. 144 old.

Bodó Márton, Kadáné Molnár Krisztina, Lippai Edit, Neumayer Éva, Saly Erika, Varga Attila (2014) *Erkölcstan 6.* Budapest, Oktatóskutató és Fejlesztő Intézet. 144 old.

Kapai Éva (2013/a) *Útravaló (Erkölcstan 5.)* Szeged, Mozaik Kiadó

Kapai Éva (2013/b) *Útravaló (Erkölcstan 6.)* Szeged, Mozaik Kiadó

Homor Tivadar, Kamarás István, Vörös Klára (2013) *Erkölcstan 5–6. osztály.* Debrecen, Pedellus Tankönyvkiadó 144 old.